

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Geographica X (2016)

ISSN 2084-5456

DOI 10.24917/20845456.10.3

Anna Janiszewska

Uniwersytet Łódzki, Łódź, Polska

Przemiany form życia małżeńsko-rodzinnego w województwie łódzkim

Streszczenie

Rodzina postrzegana jest w wielu społeczeństwach jako wartość zajmująca wysokie miejsce w hierarchii, zdecydowanie wyprzedzając inne wartości, takie jak kariera zawodowa, samorealizacja czy życie towarzyskie. W Polsce pozycja rodziny była zawsze bardzo wysoka, wyższa nawet niż w innych krajach Europy Wschodniej. Zmiana ustrojowa zapoczątkowana w 1989 r. niewiele w tej materii zmieniła. Jednocześnie zmienia się koncepcja rodziny: z jednej strony umacnia się dążenie do rodziny pełnej, złożonej z pary rodziców i dzieci, z drugiej zaś – rośnie liczba osób dostrzegających konieczność zmodyfikowania form życia rodzinnego, podkreślająca prawo osób żyjących w rodzinie do samorealizacji. Oznacza to spadek akceptacji jej tradycyjnych form.

W artykule zaprezentowano przemiany form życia małżeńsko-rodzinnego w województwie łódzkim wykorzystując dostępne dane statystyczne pochodzące z dwóch ostatnich spisów powszechnych (2002 i 2011). Celem opracowania jest pokazanie przestrzennego zróżnicowania (według powiatów) przemian demograficznych dotyczących obszaru przemian rodziny (jej formy i składu). Z przeprowadzonej analizy danych statystycznych wynika, że przemiany zjawisk matrymonialno-prokreacyjnych w województwie łódzkim są wyraźnie zróżnicowane w podziale miasto/wieś. Należy podkreślić, że dynamika przemian była większa w powiatach bardziej „wiejskich” niż „miejskich”.

The changes in the forms of marital and family life in the Łódź Voivodeship

Abstract

In many societies family is perceived as a value high in the hierarchy, far ahead of other values such as professional career, self-realization or social life. In Poland, the position of family has always been high, even higher than in other countries of Eastern Europe. The political transformation initiated in 1989 did not change much in that matter. Simultaneously, the concept of family changed: on the one hand, striving for a full family consisting of parents and children was strengthening, on the other – the number of people noticing the necessity of modifying the forms of family life, emphasizing the family members' rights to self-realization has been growing. That denotes the decrease in the acceptance level of its traditional forms.

The article presents the changes in the forms of marital and family life in the Łódź Voivodeship on the basis of the available statistical data from the last two censuses (2002 and 2011). The purpose of the work is to present a spatial diversity (sorted by *powiats*) of demographic changes regarding the area of family changes (its form and composition). The conducted analysis of statistical data shows that the changes in the matrimonial and reproductive phenomena in the Łódź Voivodeship are distinctly diverse in the city/village division. It needs to be emphasized that the dynamics of changes was higher in the more rural than urban *powiats*.

Słowa kluczowe: formy życia małżeńsko-rodzinnego; województwo łódzkie; zjawiska matrymonialne; zjawiska prokreacyjne

Key words: forms of marital and family life; the Łódź Voivodeship; matrimonial phenomena; reproductive phenomena

Sugerowana cytacja / Suggested citation: Janiszewska, A. (2016). Przemiany form życia małżeńsko-rodzinnego w województwie łódzkim. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*. DOI 10.24917/20845456.10.3

Wprowadzenie

Dokonująca się współcześnie modernizacja społeczeństwa wywołuje przeobrażenia sposobów społecznej organizacji rodziny. Wśród przemian społecznych mających wpływ na przemiany w rodzinie należy uwzględnić wzrost znaczenia gospodarki rynkowej, przyrost produkcji, urbanizację, zmiany w strukturze edukacji, zmiany w ideologii ukierunkowanej na większą indywidualizację. Pomimo tego, rodzina nadal pozostaje odpowiedzialna za reprodukcję, socjalizację, zapewnienie wspólnego mieszkania i przekazywanie wspólnego majątku (Waite, 2000).

Rodzina postrzegana jest w wielu społeczeństwach jako wartość zajmująca wysokie miejsce w hierarchii, zdecydowanie wyprzedzając inne wartości, takie jak kariera zawodowa, samorealizacja czy życie towarzyskie. W Polsce pozycja rodziny była zawsze bardzo wysoka, wyższa nawet niż w innych krajach Europy Wschodniej. Zmiana ustrojowa zapoczątkowana w 1989 r. niewiele w tej materii zmieniła. Jednocześnie zmienia się koncepcja rodziny: z jednej strony umacnia się dążenie do rodziny pełnej, złożonej z pary rodziców i dzieci, z drugiej zaś – rośnie liczba osób dostrzegających konieczność zmodyfikowania form życia rodzinnego, podkreślająca prawo osób żyjących w rodzinie do samorealizacji. Oznacza to spadek akceptacji jej tradycyjnych form.

W artykule zaprezentowano wybrane aspekty przemian życia małżeńsko-rodzinnego w województwie łódzkim, wykorzystując dostępne dane statystyczne pochodzące z dwóch ostatnich spisów powszechnych (2002 i 2011). Celem opracowania jest określenie zróżnicowania przestrzennego w obszarze zachowań matrymonialnych i prokreacyjnych w województwie łódzkim. W artykule wskazano także powiaty województwa o największej dynamice zmian w sferze życia matrymonialno-rodzinnego. Analiza danych statystycznych (desk research), wzbogacona o metody kartograficzne, umożliwiła pokazanie w sposób dynamiczny, jakie są rozmiary tego zjawiska w województwie łódzkim.

Przemiany rodziny a drugie przejście demograficzne

Obserwowane od lat dziewięćdziesiątych XX w. zmiany demograficzne w Polsce przebiegają podobnie jak rejestrowane wcześniej tendencje w krajach Europy Zachodniej i Północnej (Kotowska, 1999). Przemiany demograficzne charakteryzujące się spadkiem płodności, mniejszą liczbą i później zawieranymi małżeństwami, przeobrażeniami modelu rodziny i wynikającymi stąd zmianami struktur domowych są określane w literaturze jako drugie przejście demograficzne (van de Kaa, 1994; 1997; 1999; 2001a; 2001b; 2001c; 2008; Lesthaeghe, 1995; Lesthaeghe, Surkyn, 2002).

Przemiany, związane z drugim przejściem demograficznym dotyczą dwóch obszarów: małżeńskości i rozrodczości (tab. 1). Wymienione zjawiska demograficzne prowadzą do zmiany modelu rodziny oraz zasad jej tworzenia i rozwiązywania. Trwające przeobrażenia przyczyniają się do ogromnego zróżnicowania alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego. Do alternatywnych stylów życia Rubin (2001: 711) zalicza: „rozmaite nietradycyjne formy rodziny i zorganizowania życia osobistego (*personal living arrangements*), włączając pozostawanie w stanie wolnym (*singlehood*), niezamężną heteroseksualną kohabitację, rodziny monoparentalne, rodziny rekonstruowane, rodziny z obojgiem pracujących zawodowo rodziców (*dual career work*), związki lesbijskie i gejowskie, małżeństwa otwarte, związki wielokrotnych relacji (*multiple relationships*) i komuny”. Za alternatywne formy życia rodzinnego Kwak (2005: 91) uznaje „układy wzajemnych powiązań seksualnych i rodzinnych, które nie są usankcjonowane prawnie i/lub nie posiadają biologicznego rodzicielstwa”. Zalicza do nich takie formy, jak:

- niezamężna kohabitacja, nigdy niezamężne osoby żyjące samotnie,
- dobrowolna bezdzietność,
- samotne rodzicielstwo (bez małżeństwa w ogóle, poprzedzone małżeństwem),
- powtórny związek (w tym sytuacja opieki prawnej nad dzieckiem obojga rozwiedzionych rodziców, binuklearne rodziny, rodziny rekonstruowane),
- małżeństwa „otwarte”, małżeństwa rozdzielone z powodu pracy (*commuter marriage*) – praca zawodowa obojga małżonków,
- pozamałżeńskie związki (w tym małżeństwa seksualnie otwarte, modele „wahadłowe”),
- związki osób tej samej płci,
- gospodarstwo wielu dorosłych (w tym komuny, wspólnoty, rozszerzona rodzina, rodzina z dołączonymi członkami niespokrewnionymi, „niby” rodziny).

Do najważniejszych zmian o charakterze socjopsychicznym i demograficznym w sferze życia małżeńsko-rodzinnego zalicza się po pierwsze zmiany w zakresie równości płci – wzrosła niezależność i autonomia kobiet. Wskazuje się, że życie mocno modyfikuje role rodzinne kobiet i mężczyzn – Polki są lepiej wykształcone od mężczyzn, coraz więcej kobiet zarabia lepiej niż ich partner życiowy, coraz częściej mężczyźni wychowują w domu dziecko, obserwujemy tzw. postmodernistyczne ojcostwo, zanik tradycyjnego ojcostwa – zanik tradycyjnej surowości i rygorystyki, moda na świadome ojcostwo. Trafnie wspomniane trendy oddaje określenie „piastun i żywicielka” czy „matkujący ojcowie”, „ojcujące matki”. Wzrasta znaczenie sfery emocjonalnej i seksualnej oraz czerpanie z nich satysfakcji, co ma swoje źródło w oddzieleniu funkcji seksualnej od prokreacyjnej. Współcześnie zarówno potrzeby seksualne jak i prokreacyjne można zaspokajać poza granicami tradycyjnie rozumianej rodziny – wzorzec

czystości seksualnej dla kobiet uległ osłabieniu, a współżycie seksualne nie wymaga społecznej legitymizacji w formie związku małżeńskiego (Kwak, 2002).

Tab. 1. Zjawiska demograficzne charakterystyczne dla drugiego przejścia demograficznego

Obszar zmian matrymonialnych	Obszar zmian prokreacyjnych
<ul style="list-style-type: none"> – upowszechnienie przedmałżeńskich (a nawet „przedpartnerskich”) stosunków erotycznych, – opóźnienie typowego wieku zawarcia małżeństwa, – zmniejszenie proporcji osób pozostających w związkach małżeńskich (zwłaszcza w tzw. związkach dozgonnych), – dywersyfikacja i upowszechnienie alternatywnych form związków partnerskich, – zwiększenie trwałego celibatu (pozostawanie poza związkami partnerskimi), – wzrost nasilenia rozwodów, – powszechność rodzin niepełnych, – rozszerzenie się zjawiska wielości i różnorodności związków partnerskich w przebiegu życia jednostki 	<ul style="list-style-type: none"> – zmniejszenie średniej liczebności potomstwa w rodzinie, – zanik wielodzietności i wzrost dobrowolnej bezdzietności, – upowszechnienie „nowoczesnych”, niezawodnych, tanich i łatwych w stosowaniu środków przeciwciażowych (nazwane drugą rewolucją antykoncepcyjną), – opóźnienie typowego wieku prokreacji (co przy przyspieszeniu inicjacji erotycznej wydłużyło okres aktywności erotycznej z wykluczeniem rodzicielstwa)

Źródło: Okólski, 2005

Zmiany w obszarze zachowań matrymonialnych, ich dynamika i zróżnicowanie przestrzenne

Małżeństwa i rozwody

Do czynników mających wpływ na kształtowanie się skłonności do zawierania związków małżeńskich zalicza się: aktualną sytuację demograficzną, która jest wynikiem wydarzeń lat minionych, zmiany gospodarcze, regulacje prawne oraz przekształcenia świadomościowo-mentalne społeczeństwa. Wymienione czynniki często działają razem, a w pewnych okresach, dłuższych bądź krótszych, zarysowuje się przewaga jednego z nich.

W Polsce od lat 80. ubiegłego wieku stopa małżeństw spadała. Początek XXI w. zawoocował dalszym obniżeniem się tendencji wchodzenia w związki małżeńskie, szczególnie dotyczy to pierwszych jego lat, po 2006 r. tendencja ta nieco osłabła, ale ostatnie lata świadczą o powrocie obniżki częstości zawierania małżeństw (Janiszewska, 2013).

Bardzo podobna sytuacja wystąpiła w województwie łódzkim. W 2002 r. współczynnik zawierania małżeństw w województwie wyniósł 4,9‰, jego wartość rosła do 2008 r. (do 6,4‰), by następnie obniżyć się do poziomu 5‰ w 2011 r. Częstość wstępowania w związki małżeńskie była bardzo zróżnicowana przestrzennie, w powiatach łaskim, pabianickim, łódzkim wschodnim, brzezińskim i Łodzi odnotowano najniższe wartości stopy małżeństw (rys. 1). Największymi skłonnościami do zawierania małżeństw wykazywali się mieszkańcy powiatów o niskim poziomie urbanizacji (Łęczycki – 5,9‰), o wysokim odsetku pracujących w rolnictwie

(pajęczański – 6,2‰) lub o „młodej” strukturze ludności (bełchatowski – 6,2‰). Zmiany jakie dokonały się w latach 2002–2011 w obszarze matrymonialnym, mierzone współczynnikiem zawierania małżeństw były niewielkie (ryc. 1). W przeważającej większości powiatów (w 15 na 24 jednostki) zwiększyła się wartość współczynnika, najwięcej o 0,8‰ w powiecie bełchatowskim, a w pozostałych zmalała skłonność do wchodzenia w związki małżeńskie (max. spadek o 0,7‰ w Piotrkowie Trybunalskim i powiecie łowickim).

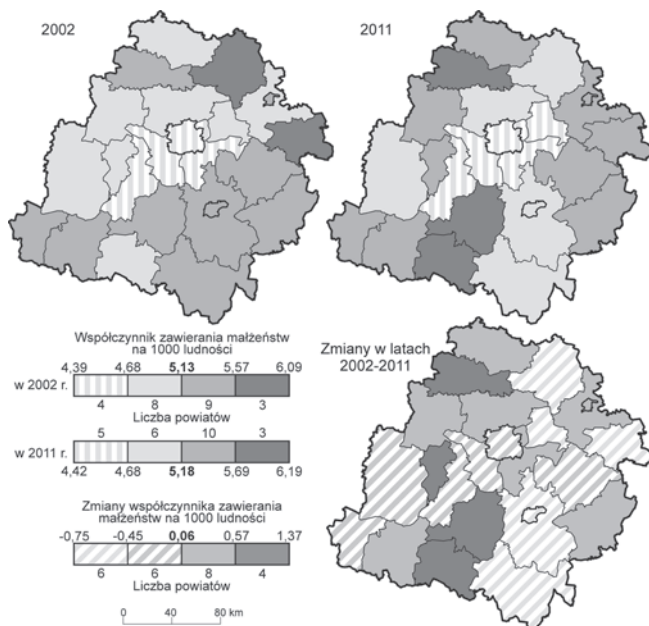
Polska należy do krajów europejskich, które mają jedno z niższych wskaźników rozwodów. W województwie łódzkim stopa rozwodów (1,6‰) w 2011 r. była niższa niż średnia w kraju (1,7‰), a województwo zajmowało 10 miejsce (razem z podlaskim i wielkopolskim) pod względem wartości współczynnika rozwodów na 1000 mieszkańców. Pomimo tego, że zwiększyła się liczba udzielanych rozwodów w województwie łódzkim, to przyrost ten był mniejszy niż w innych województwach naszego kraju. Nie świadczy to jednak o wyjątkowo dobrej sytuacji województwa łódzkiego w tym obszarze. Bowiem poszerzenie analizy tego zjawiska o miarę obrazującą relacje liczby udzielonych rozwodów do nowo zawartych małżeństw prowadzi do zgoła innych wniosków. W analizowanym okresie (2002–2011) współczynnik rozwodów w przeliczeniu na 1000 małżeństw nowo zawartych zwiększył się z 274 do 321 (w Polsce z 237 do 313).

Układ przestrzenny zróżnicowania współczynnika rozwodów wskazuje na wyraźną dominację jednostek (powiatów) o wysokim poziomie urbanizacji (ryc. 2). Wśród powiatów o najwyższych wartościach współczynnika rozwodów należy wymienić Skierniewice, Piotrków Trybunalski, Łódź oraz powiaty pabianicki, zgierski, bełchatowski i kutnowski. Zróżnicowanie przestrzenne tego zjawiska w województwie wskazuje, że rozwody są „problemem miejskim”. Jednak dynamika jaka wystąpiła w powiatach ziemskich świadczy o nasileniu się tego zjawiska na terenach wiejskich. Jako przykład można podać powiat wieruszowski (wskaźnik urbanizacji 20,5%), który osiągnął najwyższy przyrost współczynnika rozwodów – o 1,1‰.

Konsekwencją wzrostu liczby rozwodów jest przyrost odsetka osób rozwiedzionych, zarówno w 2002 i 2011 r. ich udział wśród ogółu mieszkańców województwa łódzkiego powyżej 15. roku życia był większy niż średnie wartości dla Polski. W powiatach miejskich (Łódź, Skierniewice, Piotrków Trybunalski) i o wysokim poziomie urbanizacji (np. pabianicki, zgierski) co dwunasty mieszkaniec w wieku 15 lat i więcej był osobą rozwiedzioną (ryc. 3). Jednocześnie należy odnotować największy przyrost odsetka osób rozwiedzionych w powiatach wokół Łodzi.

Alternatywna forma życia małżeńsko-rodzinnego – kohabitacja

Upowszechnianie się życia w związkach kohabitacyjnych jest spowodowane wieloma czynnikami, choć trudno je jednoznacznie określić i podać ich skończoną listę. Niewątpliwie kohabitacja może być traktowana jako „związek na próbę”, w czasie którego łatwo rozwiązać można istniejący układ w przypadku pojawienia się znaczących niezgodności pomiędzy partnerami, stąd też preferowana jest zwłaszcza wśród partnerów, z których przynajmniej jeden ma już doświadczenia nieudanego małżeństwa. Jest to także wynik spadku zaufania do małżeństwa jako instytucji. Poza tym wskutek rewolucji antykonceptyjnej zdecydowanie zmniejszyło się znaczenie

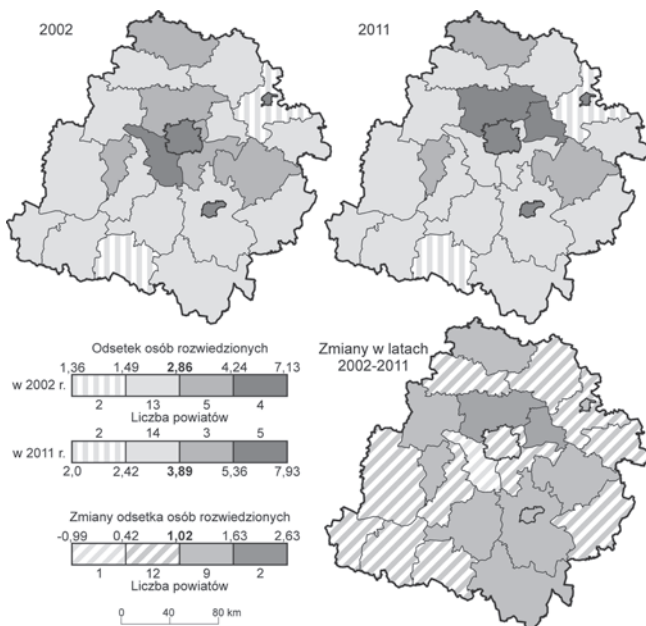
Ryc. 1. Współczynnik zawierania małżeństw w województwie łódzkim w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ryc. 2. Współczynnik rozwodów w województwie łódzkim w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ryc. 3. Odsetek osób rozwiedzionych w województwie łódzkim w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

małżeństwa jako związku naprawczego, jak i legitymacji do podejmowania współżycia seksualnego, umożliwiając tym samym bycie w związku bez formalizacji (Szułkowski, 2001). Dodatkowo procesy modernizacyjne społeczeństwa, w tym ewolucja norm, wartości i postaw doprowadziły do większego liberalizmu, przyczyniając się do większej społecznej akceptacji związków kohabitacyjnych i braku stygmatyzacji z powodu życia w związku nieformalnym. Do innych przyczyn popularyzowania związków kohabitacyjnych zaliczyć należy osłabienie poziomu religijności¹, religia bowiem tamowała rozwój pozamałżeńskich stosunków seksualnych. Również sytuacja ekonomiczna utrudniająca młodym ludziom rozpoczęcie w pełni samodzielnego życia, a jednocześnie motywująca, poprzez różnorodne korzyści socjalne i podatkowe, do nielegalizowania istniejącego związku – (w wielu państwach istnieją bowiem ukryte bodźce podatkowe nadające przywileje związkom nieformalnym),

¹ Badania religijności Polaków prowadzone przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego obejmują m.in. tzw. *dominantes* i *communicantes*. *Dominantes* oznacza udział wiernych w mszach. Wskaźnik wyraża się w procentowym stosunku parafian uczestniczących do zobowiązanych. We wszystkich parafiach przyjmuje się założenie, że zobowiązanych jest 82% katolików. Pozostałe 18% stanowią osoby chore i dzieci – nie zobowiązani. Badania prowadzone są od 1979 r. Wyniki dla Polski wskazują kilkuprocentowe zmiany praktyk w ostatnich trzech dekadach. W 1980 r. wskaźnik *dominantes* wynosił 51%, największy był w diecezji tarnowskiej (73,2%), a najmniejszy w diecezji łódzkiej (35,3%). W 2013 r. przeciętny udział w mszach kształtował się na poziomie 39,1%. Ponownie najbardziej aktywni byli mieszkańcy diecezji tarnowskiej (69%), a najmniej mieszkańcy diecezji szczecińsko-kamieńskiej (24,3%), koszalińsko-kołobrzeskiej (25%), łódzkiej (26,5%) i sosnowieckiej (27,5%) – por. Klima, 2015.

może być czynnikiem sprzyjającym powiększaniu się skłonności do życia w związkach kohabitacyjnych. Wymienione wyżej przyczyny doprowadziły do upowszechnienia się kohabitacji, która od lat 70. XX w. rozkwita w wysoko rozwiniętych krajach europejskich – z wyjątkiem państw Europy Południowej, w których występują odmienne wzorce tworzenia rodziny (Szukalski, 2004).

Według badań prowadzonych w wielu krajach, zjawisko kohabitacji upowszechnia się, występuje wśród osób o różnym wieku, stanie cywilnym, rasie czy klasach społecznych. Staje się bardzo szybko częścią kultury normatywnej danego społeczeństwa. Fenomenowi temu towarzyszy wzrost społecznej akceptacji, która jest wynikiem nowego, liberalnego podejścia do życia seksualnego niezamężnych osób. Dlatego badacze uważają, że kohabitacja może pojawić się w każdej fazie cyklu życia człowieka. Jest ważnym wydarzeniem w życiu ludzi młodych, osób w średnim wieku, a także ludzi starszych, będących po śmierci partnera/partnerki czy po rozwodzie. Wydawać by się mogło, że zainteresowanie kohabitacją jest największe ze strony ludzi młodych. Biorąc jednak pod uwagę fakt, że wydłuża się trwanie życia ludzkiego, to grupa osób, która utraciła partnera, może chcieć wejścia w nowy związek i nie musi to oznaczać małżeństwa. Istnieją geograficzne zróżnicowania w nasileniu się tego fenomenu. Jak pokazują badania socjologiczne i demograficzne, związki te są najbardziej popularne w krajach skandynawskich (choć w Norwegii znacznie mniej), szczególnie w Szwecji, gdzie mają długą tradycję (Kwak, 1995).

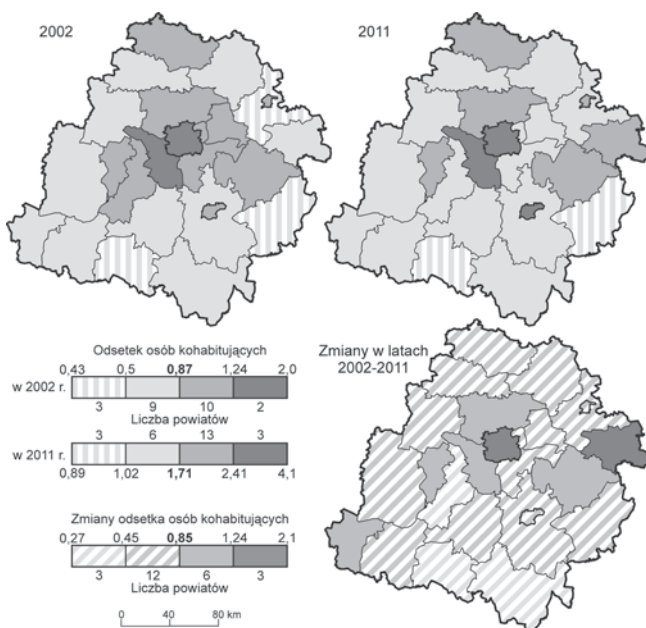
Kohabitacja jest formą związku rozpowszechnioną w Polsce zdecydowanie mniej niż w innych krajach europejskich. Według informacji pochodzących ze spisów powszechnych, w 2002 r. w Polsce tylko 1,3% mieszkańców naszego kraju (powyżej 15 lat) żyło ze sobą w związkach kohabitacyjnych, w 2011 r. niewiele więcej bo 2%. Według Matysiak (2009), która przedstawiła po raz pierwszy w polskiej literaturze przedmiotu własne szacunki skali kohabitacji w Polsce na podstawie danych wzdłużnych, rozmiary kohabitacji były niedoszacowane.

W województwie łódzkim rozmiary zjawiska kohabitacji były bardzo zbliżone do ogólnopolskich (1,23% – 2002 r.; 2,39% – 2011 r.). Najwięcej osób, które żyło w związkach kohabitacyjnych zamieszkiwało w Łodzi, w Piotrkowie Trybunalskim i w powiecie pabianickim. Kohabitacja jako alternatywna forma życia małżeństwo-rodzinnego najmniej była popularna w powiatach ziemskich, o bardzo niskim poziomie urbanizacji – powiecie pączęzańskim, opoczyńskim i skierniewickim (ryc. 4). Potwierdza to stwierdzenie, że zjawisko kohabitacji jest bardziej rozpowszechnione wśród mieszkańców miast niż wsi.

Zmiany w obszarze zachowań prokreacyjnych, ich dynamika i zróżnicowanie przestrzenne

Poziom dzietność

Województwo łódzkie należy do regionów, gdzie utrzymuje się trwała, niska skłonność do posiadania potomstwa. W roku 2002 województwo zajmowało 4 miejsce w kraju pod względem najmniejszej wartości TFR (1,183), nieco lepszą pozycję zajęło (8 lokata) w 2011 r. – 1,279. Pomiędzy poszczególnymi powiatami województwa widoczne były różnice w wartościach współczynnika dzietności. Zarówno w 2002,

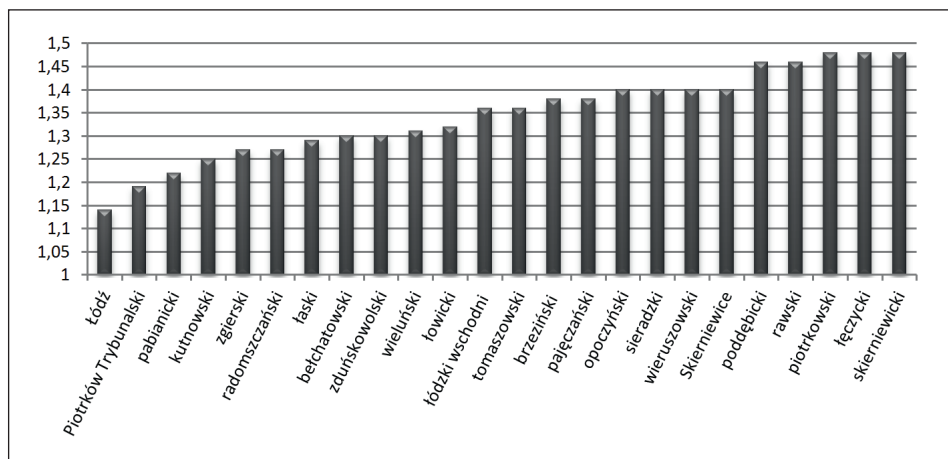

Ryc. 4. Odsetek osób kohabitujących w województwie łódzkim w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z GUS

jak i 2011 r. najmniejsza skłonność do posiadania dzieci występowała wśród mieszkańców Łodzi (adekwatne wartości TFR – 0,98 i 1,14). Najwyższą dzietność w 2011 r. reprezentowały powiaty piotrkowski, łęczycki i skierniewicki (po 1,48), ale była to wartość dużo poniżej granicy zastępowalności pokoleń (ryc. 5). Wartości współczynnika dzietności jakie odnotowano dla powiatów w województwie łódzkim – poniżej 1,5 dziecka na kobietę – są uznawane za niebezpieczne dla biologicznej ciągłości populacji w sytuacji długotrwałego utrzymywania się, przy czym TFR poniżej 1,3 to wartość alarmistyczna, wskazująca na konieczność podejmowania działań o charakterze pronatalistycznym. Tak niski poziom dzietności, wskazuje, że województwo łódzkie (a przynajmniej znaczna część powiatów) znalazło się w sytuacji określanej jako „pułapka niskiej dzietności” (Goldstein, Sobotka, Jasilioniene, 2009; Sobotka, 2011).

Zmiany zachodzące w sferze zachowań rozrodczych są efektem przemian natężenia urodzeń żywych w homogenicznych grupach wieku kobiet (jednorocznych lub pięcioletnich). Dokonujące się tendencje przemian płodności kobiet w Polsce (obniżenie się natężenia urodzeń i odkładanie decyzji prokreacyjnych) wskazują na zmiany wzorca płodności. Podobny kierunek zmian jest obserwowany w województwie łódzkim, jest to redukcja płodności kobiet młodych do 28. roku życia i przyrost w przypadku kobiet starszych. Odnotować należy także występujące różnice w poziomie i rozkładzie w czasie biograficznym płodności pomiędzy mieszkankami miast i wsi województwa łódzkiego (Szukalski, 2015).

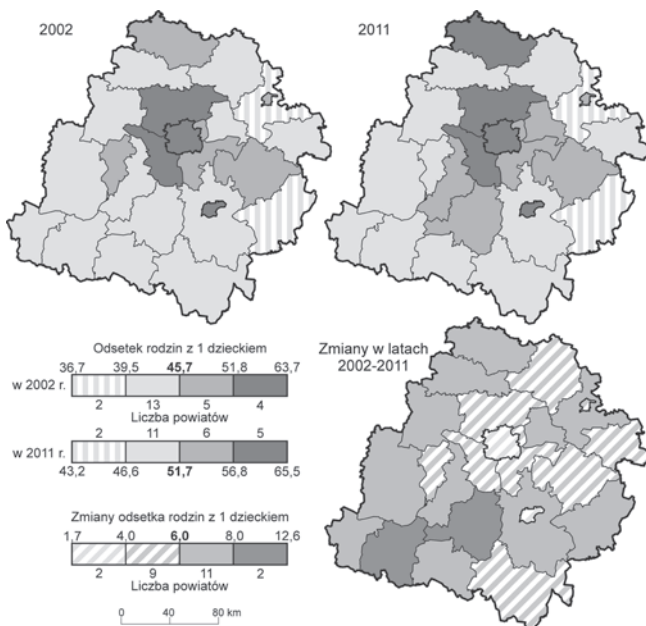
Ryc. 5. Współczynnik dzietności w 2011 r. w województwie łódzkim według powiatów

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Rodziny z dziećmi – zjawisko małodzietności i wielodzietności

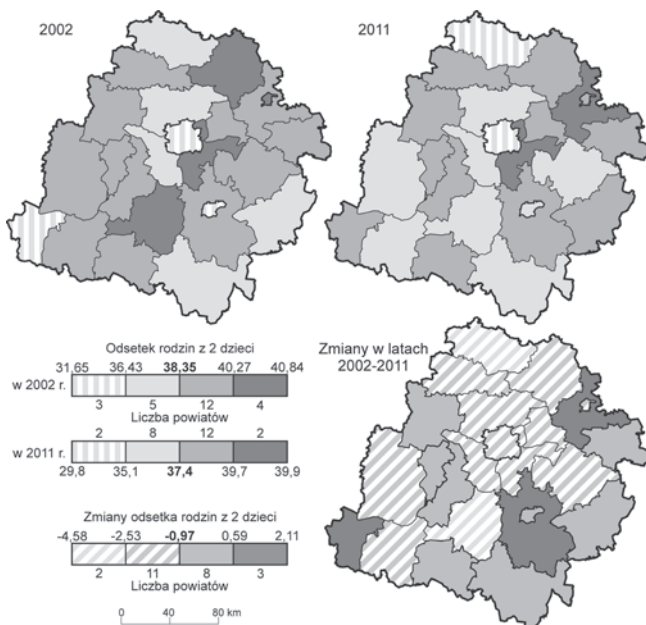
Konsekwencją spadku urodzeń w województwie łódzkim jest utrwalanie się małodzietności – w tym modelu rodziny 2+1. Ponad połowa rodzin wychowująca dzieci w regionie miała tylko jedno dziecko (ryc. 6). Model rodziny małodzietnej, z jednym dzieckiem był najpowszechniej reprezentowany w Łodzi, gdzie było ich blisko $\frac{2}{3}$ wszystkich rodzin z dziećmi do lat 24. Najmniej popularna małodzietność była w powiatach ziemskich, o niskim poziomie urbanizacji – w powiecie skierniewickim, opoczyńskim i pajęczańskim. Odsetek rodzin z jednym dzieckiem zwiększył się w województwie w latach 2002–2011 o blisko 5%. Wszystkie powiaty zanotowały wzrost udziału rodzin z jednym dzieckiem, a rekordowy przyrost wystąpił w powiecie bełchatowskim – o ponad 12% (ryc. 6).

W latach 2002–2011 nieznacznie uległ zmianie w województwie odsetek rodzin posiadających dwójkę dzieci, ta grupa rodzin znajduje się na drugim miejscu pod względem udziału w ogólnej liczbie wszystkich rodzin z dziećmi (około 36%). Tylko w ośmiu powiatach zanotowano niewielki przyrost udziału takich rodzin (ryc. 7). Symptomem świadczącym o zaniku wielodzietności w regionie jest znaczny spadek odsetka (prawie we wszystkich powiatach, tylko Łódź odnotowała w tym czasie wzrost zaledwie o 0,03%) rodzin wychowujących troje i więcej dzieci. W blisko 1/3 powiatów udział tych rodzin zmniejszył się o 7–8% (ryc. 8). Zróżnicowanie przestrzenne udziału rodzin mających najwięcej dzieci według powiatów było bardzo duże. W 2002 r. największe dysproporcje w udziale rodzin wielodzietnych wystąpiły pomiędzy Łodzią (4,7%) a powiatem opoczyńskim (25,2%). Pomimo zaobserwowanej tendencji spadkowej, różnice były znaczne także w 2011 r., w Łodzi odsetek rodzin wychowujących troje i więcej dzieci wyniósł 4,7%, w powiecie opoczyńskim było to blisko 18%.

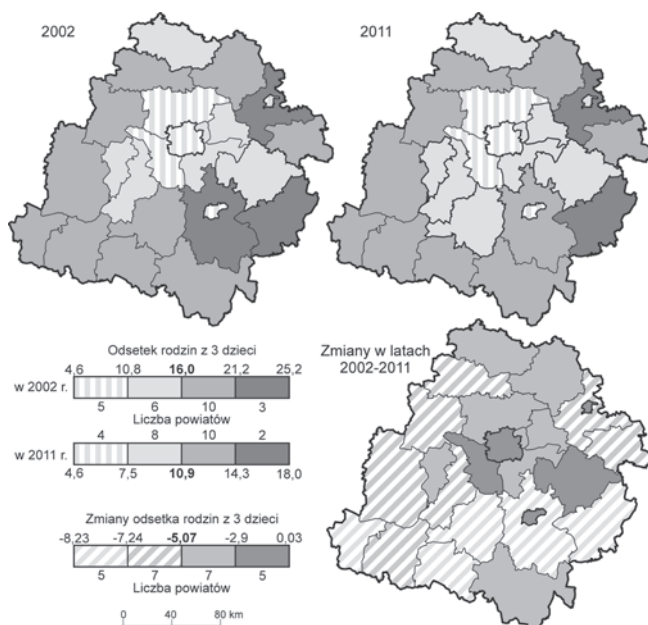
Ryc. 6. Odsetek rodzin z 1 dzieckiem w województwie łódzkim w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ryc. 7. Odsetek rodzin z 2 dzieci w województwie łódzkim w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

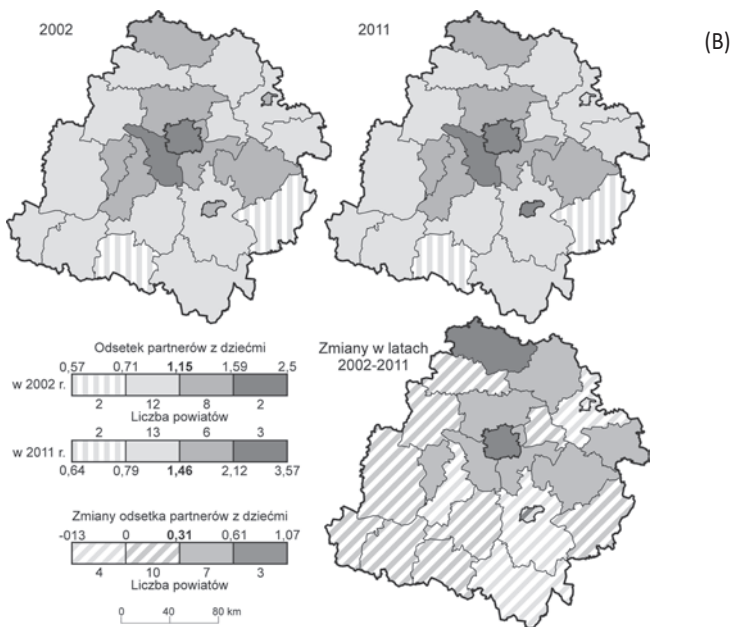
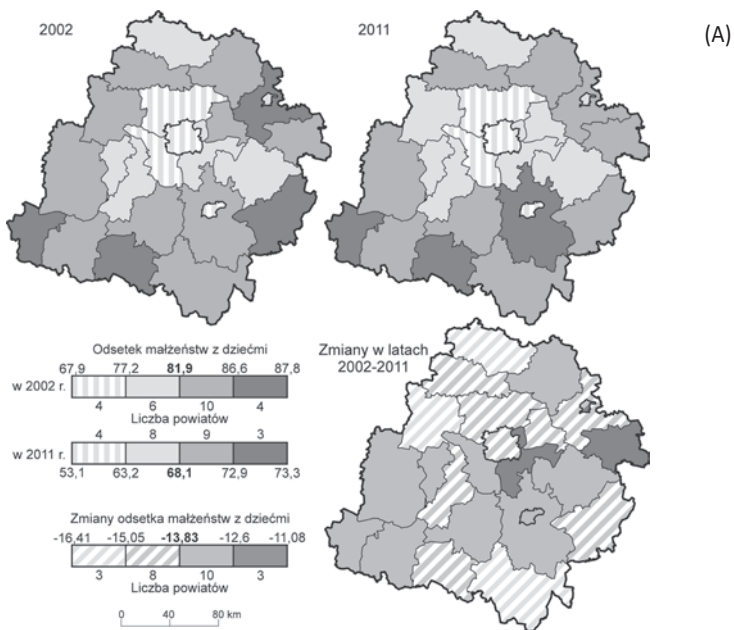
Ryc. 8. Odsetek rodzin z 3 i więcej dzieci w województwie łódzkim w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Małżeństwa z dziećmi i partnerzy z dziećmi

Wśród demografów toczy się dyskusja na temat czy posiadanie dzieci w kohabitacji jest wyborem, sposobem na kontestowanie wartości tradycyjnych czy też jest wymuszone czynnikami zewnętrznymi (Perelli-Harris, Sigle-Rushton, Kreyenfeld, Lappegård, Keizer, Berghammer, 2010). Dla interpretacji zjawiska kohabitacji w Polsce istotna jest teza głosząca, że stosunkowo często tworzenie związków kohabitacyjnych i rodzicielstwo w kohabitacji nie wynika z zaznaczania odrębnych poglądów, ale raczej ze „wzorca niedogodności” („pattern of disadvantage”) – Matysiak 2014. Z badań wynika, że w Polsce związki kohabitacyjne zawierane są najczęściej na krótki okres czasu, „na próbę”, i najczęściej po pewnym czasie ulegają przekształceniu w małżeństwo, które stanowi nadal podstawowy akceptowalny kontekst dla rodzicielstwa (Mynarska, Matysiak, 2010).

W województwie łódzkim w ogólnej liczbie rodzin posiadających dzieci wyraźnie dominowały małżeństwa z dziećmi zarówno w 2002 r. (78%) jak i 2011 r. (64%), chociaż ich udział zmniejszył się. W tym okresie wzrósł udział partnerów z dziećmi, z 1,5% (2002) do 3,7% (2011). Najwyższe odsetki partnerów z dziećmi występowały w powiatach, w których kohabitacja była najbardziej rozpowszechniona – powiaty grodzkie i powiaty aglomeracji łódzkiej (ryc. 9). Zróżnicowanie przestrzenne tych dwóch zjawisk było bardzo do siebie zbliżone.

Ryc. 9. Odsetek małżeństw z dziećmi (A) i partnerów z dziećmi (B) w ogólnej liczbie rodzin w województwie łódzkim w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Rodziny monoparentalne

Tomasz Szlendak (2012) stwierdził, że współcześnie nie można mówić o „rodzinie” w liczbie pojedynczej, ponieważ ludzie organizują swoje życie rodzinne na wiele różnych sposobów. Rodziny monoparentalne to jeden z alternatywnych modeli rodziny, w którym występuje dziecko/dzieci. To niejednorodne zjawisko, które różnicuje się w zależności od przyczyny jego powstania i od głowy rodziny. Rodziny tego rodzaju mogą być tworzone przez samotne matki lub samotnych ojców, przyczynami zaś ich powstania są śmierć rodzica, rozwód lub separacja oraz urodzenie dziecka przez samotną kobietę poza małżeństwem. Potocznie pojęcie „samotny rodzic” jest przypisywane najczęściej kobietom odpowiedzialnym za wychowanie dzieci. Należy zwrócić także uwagę, że w ponowoczesnym świecie znaczna część społeczeństwa jest zdania, iż samotna kobieta (jeśli jest emocjonalnie gotowa) może zostać matką, o ile sama tego pragnie. W poprzednich typach społeczeństw prokreacja pozamałżeńska była stygmatyzowana i kobiety nie miały swobody w podejmowaniu decyzji prokreacyjnych (Janiszewska, 2013). Współcześnie niepełność rodziny oraz upowszechnienie tego zjawiska należy do zmian nieoczekiwanych, wynikających w znacznej części z wolicjonalnych decyzji jednostek (rozwód, aktywność seksualna przed- i pozamałżeńska), a w mniejszej części jest determinowana czynnikami niezależnymi, tj. śmierć partnera (spadek ogólnej liczby zgonów, wydłużenie przeciętnego trwania życia minimalizują ryzyko wdowieństwa).

Samotni rodzice stanowili ponad 20% wszystkich rodzin w województwie w 2002 r. i aż 34% w 2011 r., co stanowi o dużej skali samotnego rodzicielstwa. Monoparentalność jest bardzo silnie sfeminizowana, także w województwie łódzkim wśród rodzin z jednym rodzicem dominowały samotne matki (91,9% w 2002 r. i 88,2% w 2011 r.). Zjawisko monoparentalności było w dużym stopniu skorelowane z poziomem urbanizacji. Największy udział samotnych matek i samotnych ojców występował w powiatach grodzkich i powiatach należących do Łódzkiej Aglomeracji Miejskiej (ryc. 10). Należy jednak odnotować znaczny przyrost odsetka rodziców samotnie wychowujących dziecko/dzieci w latach 2002–2011 w powiatach położonych na obrzeżach województwa.

Próba syntezy

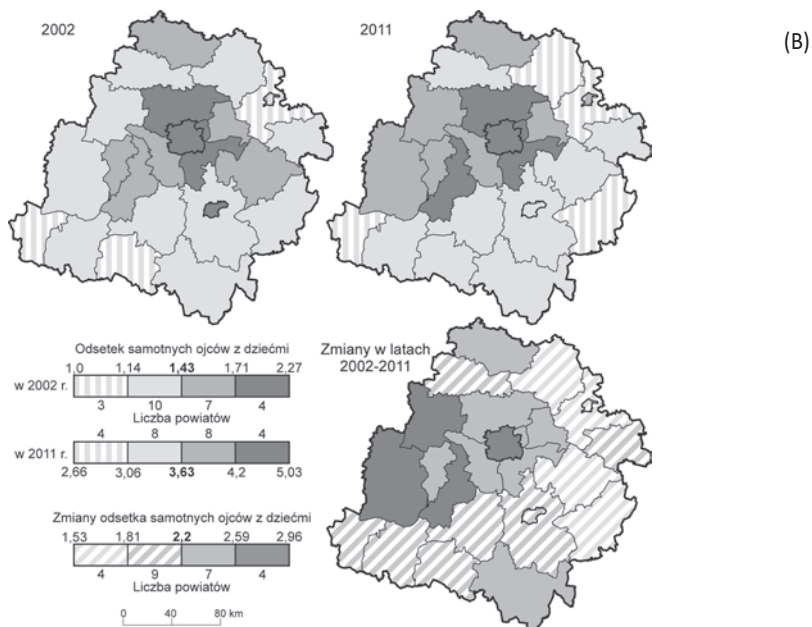
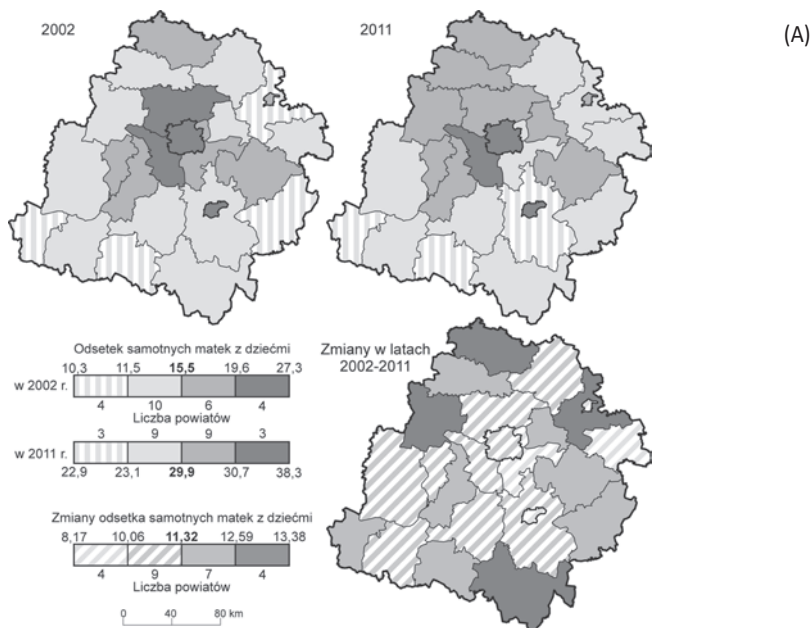
Przeprowadzona analiza danych statystycznych pozwala na stwierdzenie, że w województwie łódzkim wystąpiła duża dynamika przemian w sferze zachowań matrymonialnych i prokreacyjnych. W analizie uwzględniono 11 mierników obrazujących przemiany form życia małżeńsko-rodzinnego (4 z obszaru małżeńskości i 7 z obszaru rozrodczości). Odnosząc się do średniej wartości województwa dla omówionych wyżej miar określono sytuację powiatów w tych obszarach (tab. 2). Przeprowadzono prostą procedurę oceny kształtowania się zjawisk demograficznych obszarów małżeńskości i rozrodczości, przypisując każdej jednostce wartość liczbową (0 – poniżej wartości średniej, 1 – powyżej wartości średniej) uwzględniając charakter każdej z miar (jako cechy pozytywnej lub negatywnej). Wyniki tej procedury potwierdzają, że przemiany matrymonialne i prokreacyjne są zróżnicowane przestrzennie, dywersyfikacja ich ma układ koncentryczny w województwie, co w zasadzie pokrywa się

z poziomem urbanizacji powiatów. Największy poziom zaawansowania zmian zachowań matrymonialno-prokreacyjnych odnotowała Łódź, Piotrków Trybunalski i powiaty zaliczane do Łódzkiej Aglomeracji Miejskiej.

Tab. 2. Zróżnicowanie zachowań matrymonialno-prokreacyjnych w powiatach województwa łódzkiego w roku 2002 i 2011

Powiaty	2002			2011		
	Obszar zachowań matrymonialnych	Obszar zachowań prokreacyjnych	Suma	Obszar zachowań matrymonialnych	Obszar zachowań prokreacyjnych	Suma
Powiat łódzki wschodni	3	4	7	3	4	7
Powiat pabianicki	0	3	3	1	1	2
Powiat zgierski	1	3	4	1	2	3
Powiat brzeziński	4	5	9	2	6	8
Powiat m. Łódź	0	2	2	0	1	1
Powiat bełchatowski	4	5	9	3	5	8
Powiat opoczyński	4	5	9	4	6	10
Powiat piotrkowski	4	5	9	3	6	9
Powiat radomszczański	4	5	9	2	6	8
Powiat tomaszowski	4	5	9	4	6	10
Powiat m. Piotrków Trybunalski	2	1	3	1	2	3
Powiat łaski	3	5	8	3	4	7
Powiat pajęczański	3	5	8	4	6	10
Powiat poddębicki	3	5	8	4	5	9
Powiat sieradzki	4	5	9	3	5	8
Powiat wieluński	4	5	9	4	6	10
Powiat wierszowski	4	4	8	4	6	10
Powiat zduńskowolski	3	5	8	3	5	8
Powiat kutnowski	4	5	9	3	1	4
Powiat łęczycki	4	5	9	4	6	10
Powiat łowicki	4	5	9	3	6	9
Powiat rawski	4	5	9	4	6	10
Powiat skierniewicki	3	5	8	4	6	10
Powiat m. Skierniewice	2	4	6	2	5	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL i danych GUS

Ryc. 10. Odsetek samotnych matek z dziećmi (A) i samotnych ojców z dziećmi (B) w województwie łódzkim w ogólnej liczbie rodzin w roku 2002 i 2011

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wnioski

Rodzina w Polsce podlega tym samym trendom przemian, co rodzina w innych krajach. Różnica dotyczy tempa rozwoju i nasilenia zjawisk, ale kierunek przemian jest taki sam. Następuje obniżanie się wskaźnika zawierania małżeństw, spadek dzietności, wzrost liczby rozwodów, wzrost liczby niezamężnych matek czy rodzin niepełnych (Kwak, 2002).

Województwo łódzkie wyróżnia się spośród innych regionów Polski intensywnością przebiegu wielu procesów demograficznych (np. depopulacji i starzenia się ludności). W latach 2002–2011 nastąpiły także znaczne zmiany w sferze zachowań matrymonialno-prokreacyjnych. Niewątpliwie spotęgowanie regresu demograficznego w województwie odbyło się pod wpływem przemian, które dokonują się w naszym kraju po 1989 r. i związane są z transformacją ustrojową, gospodarczą i społeczną. Nie bez wpływu na przemiany demograficzne pozostają przemiany kulturowe, które określają zmiany wzorców zachowań, tym bardziej, że zachowania matrymonialne i prokreacyjne, są ze swej istoty bardzo „decyzyjne”.

Analiza przestrzenna wykazała, że w regionie łódzkim zmiany w sferze zachowań matrymonialnych i prokreacyjnych są zróżnicowane i zmieniają się także w czasie. Przeprowadzona analiza według powiatów wskazuje na dynamikę tego zjawiska, jak również wskazuje na obszary (o wysokim poziomie urbanizacji) najbardziej zagrożone niekorzystnymi przemianami procesów kształtowania się i rozpadu rodzin. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje Łódź, miasto, w którym zaobserwowano zmiany o największym nasileniu.

Literatura / References

- Goldstein, J.R., Sobotka, T., Jasilioniene, A. (2009). The End of “Lowest-Low” Fertility? *Population and Development Review*, 35, 663–699.
- Klima, E. (2015). *Atlas Katolickiej Łodzi*. Łódź: Wyd. PŁ, wersja elektroniczna.
- Janiszewska, A. (2013). *Zachowania matrymonialne i prokreacyjne w Polsce – ujęcie geograficzne*, Łódź: Wyd. UŁ.
- Kaa van de, D.J. (1994). The second demographic transition revisited: Theories and expectations. In: G. Beets i in. (eds.), *Population and family in the Low Countries 1993: Late fertility and other current issues*. NIDI/CBGS Publication, 30, Pennsylvania/Amsterdam: Swets and Zeitlinger, Berwyn, 81–126.
- Kaa van de, D.J. (1997). Options and sequences: Europe’s demographic patterns. *Journal of the Australian Population Association*, 14(1), 1–29.
- Kaa van de, D.J. (1999). Europe and its population: the long view. In: D.J. van de Kaa, H. Leridon, G. Gesano, M. Okólski (eds.), *European Populations: Unity in Diversity*, Dordrecht etc., Kluwer Academic Publishers, 1–49.
- Kaa van de, D.J. (2001a). Demographic Transition, Second. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 5, 3486–3488.
- Kaa van de, D.J. (2001b). Postmodern fertility preferences: from changing value orientation to new behavior. In: R.A. Bulatao, J.B. Casterline (eds.), *Global Fertility Transition, Supplement to PDR*, 27. New York: Population Council, 290–331.

- Kaa van de, D.J. (2001c). *Second Demographic Transition: concepts, dimensions, new evidence*, Pozyskano z: [www.google.pl/#q=Van+de +Kaa%2C+D.+J.%2C2001%2C+Second+Demographic+Transition%3Aconcepts%2C+dimensions%2C+new+evidence%2C](http://www.google.pl/#q=Van+de+Kaa%2C+D.+J.%2C2001%2C+Second+Demographic+Transition%3Aconcepts%2C+dimensions%2C+new+evidence%2C).
- Kaa van de, D.J. (2008). *Demographic Transitions*, NIDI Working Paper No 1. The Hague: NIDI.
- Kotowska, I. (1999). *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.
- Kwak, A. (1995). Niezależna kohabitacja jako zjawisko społeczne. *Studia Socjologiczne*, 3–4, 141–156.
- Kwak, A. (2002). Uniwersalność instytucji rodziny i kierunki jej przemian. *Roczniki Socjologii Rodziny*, XIV, 11–23.
- Kwak, A. (2005). *Rodzina w dobie przemian. Małżeństwo i kohabitacja*. Warszawa: Wyd. Akademickie „Żak”.
- Lesthaeghe, R. (1995). The second demographic transition in Western countries: An interpretation. In: K.O. Mason, A.-M. Jensen (eds.), *Gender and family change in industrialized countries*, Oxford: Clarendon Press.
- Lesthaeghe, R., Surkyn, J. (2002). New forms of household formation in Central and Eastern Europe: are they related to the newly emerging value orientations? *Economic Survey of Europe*, 1, 197–216.
- Matysiak, A. (2009). Is Poland really ‘immune’ to the spread of cohabitation?, *Demographic Research*, 21(8), 215–234.
- Matysiak A., Mynarska M. (2014). Urodzenia w kohabitacji: wybór czy konieczność? W: A. Matysiak (red.), *Nowe wzorce formowania i rozwoju rodziny w Polsce. Przyczyny oraz wpływ na zadowolenie z życia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 104–129.
- Mynarska, M., Matysiak, A. (2010). Diffusion of cohabitation in Poland. *Studia Demograficzne*, 1–2/157–158, 11–25.
- Okólski, M. (2005). *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Perelli-Harris, B., Sigle-Rushton, W., Kreyenfeld, M. R., Lappegård, T., Keizer, R., Berghammer, C. (2010), The educational gradient of childbearing within cohabitation in Europe *Population and Development Review*, 36:4, 775–801, DOI:10.1111/j.1728-4457.2010.00357.x
- Rubin, R.H. (2001). Alternative lifestyles revisited, or whatever happened to swingers, group marriages, and communes? *Journal of Family Issues*, 22, 711–726.
- Runge, J. (2007). *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sobotka, T. (2011). Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and gradual recovery. *Historical Social Research*, 36(2), 246–296.
- Szlendak, T. (2012). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Warszawa: PWN.
- Szukalski, P. (2001). Związki kohabitacyjne w krajach rozwiniętych. *Wiadomości Statystyczne*, 1, 64–73.
- Szukalski, P. (2004). Kohabitacja w Polsce. W: W. Warzywoda-Kruszyńska, P. Szukalski (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie polskim*. Łódź: Wyd. UŁ.
- Szukalski, P. (2015). Przemiany zachowań rozrodczych w województwie łódzkim. W: P. Szukalski (red.), *Procesy demograficzne w województwie łódzkim w XXI wieku*. Łódź: Wyd. UŁ.
- Waite, L.J. (2000). The family as a social organization: Key ideas for the twentyfirst century. *Contemporary Sociology*, 29, s. 463–469.

Notka biograficzna o autorze: członek Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Zainteresowania naukowe: geografia społeczna, gospodarka przestrzenna, geografia ludności, geografia miast, geografia usług.

Biographical note of author: associate professor, member of the Polish Geographical Society. Research interests: social geography, spatial developments, population geography, geography of cities, geography of service.

Anna Janiszewska, dr hab.

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni

Katedra Geografii Regionalnej i Społecznej

ul. Kopcińskiego 31

90-142 Łódź

anna.janiszewska@geo.uni.lodz.pl